

Tilsyn med fredede fortidsminder

Tilsyn med fredede fortidsminder

Danmarks fortidsminder er besunget og elsket, og fortidsminderne har stor bevågenhed i brede kredse, langt ud over de rent faglige arkæologiske og antikvariske miljøer. En ære der ikke tilkommer ret meget andet bevaringsarbejde. Respekten for fædrenes grave har eksisteret til alle tider, og i alle kulturer, og har tilknyttet tro og folketro været med til at værne om fortidsminderne, langt inden de blev interessante for andre end den lokale befolkning.

Højenes vogtere

Trolde, elvere og nisser, de underjordiske, vogtede i århundreder højene, og de lærde undrede sig. Saxo skriver i *Gesta Danorum* ikke meget om de tidligste folk, men han var sikker på, de havde været kæmper, og skulle nogen tvivle, hvordan ville de så forklare, hvorledes de overordentligt store sten var blevet anbragt på de gamles grave på toppen af bakker, hvis ikke ved kæmpekræfter? I de føl-

Kornerups tegning af udgravning, bemærk nissen der rækker næse, han ved nemlig godt at graven er røvet for århundreder siden.

gende århundreder dukkede interessen op med spredte mellemrum, f.eks. da Casper Markdanner i 1586 opgravede Jellingstenen. Først i 1600-tallet blev der skabt en mere videnskabelig interesse for fortidsminderne, ikke mindst igennem Ole Worms systematiske arbejde med at samle indberetninger fra landets præster i årene 1623 og 1625, og igen i 1638-39. Også rent fysisk blev der indsamlet

runesten og andre "antikviteter" til København, hvoraf meget ulykkeligvis senere er gået tabt ved brande og ved Københavns bombardement. Selvom det meget vidtfavnende og usystematiske materiale ikke kan leve op til en moderne videnskabelig undersøgelse, så var Worms initiativ det første til at registrere fortidens anlæg.¹

Endnu i 1700-årene var den reelle viden om fortidsminderne ikke stor. Storstensgravene blev således opfattet som altre, hvor man havde ofret til guderne. Efterhånden hævedes den fortryllelse, der havde hvilet over højene, da den rationalistiske tankegang i ordets bogstaveligste forstand blev prædikeret for bønderne af praktiske præster, der ofte vidste mere om avling end deres fadervor. Landboreformerne i slutningen af 1700-tallet, der bl.a. medførte udskiftning af landsbyernes jorder og opdyrkning af hidtil uopdyrkede arealer, gjorde enorme indhug i fortidsminderne, der endnu ikke var beskyttet af nogen

form for lov. Hegning af skove og marker ske- te ikke kun med marksten, men talrige randsten er indgået i de store stendiger. Kun loven om danefæ, der blev uddybet 1752, forbød folk at beholde sølv og guld, de havde fundet i jorden, og som ikke tilhørte nogen anden; det tilfaldt kongen². Som et modstykke til ødelæggelsen af fortidsminderne i disse år opstod interessen for dem som en del af det romantiske landskab, hvor højene indgik i parkanlæg. Havde man ikke den ægte vare, lavede man en gravhøj. Heldigvis var det kun få, der havde råd til en total transformation af eksisterende fortidsminder til monumentale haveanlæg, sådan som de kan opleves på Hagenskovs slotsbanke og Julia- nehøj ved Jægerspris. Ødelæggelserne af fortidsminderne fik datidens antikvarer til at tage affære. Fynboen, professor og leder af Københavns Universitetsbibliotek, Rasmus Nyerup gjorde i 1805 en antikvarisk fodrejse på Fyn, og det var sørgeligt så meget af det, han kunne huske at have set som barn eller havde fået fortalt, der nu var borte. Nævnes skal blot Juelsskovkorset, Flemløse-rune- stenen og bautastensætningen ved Høed. Sammen med Münter og Seidelin opfordrede han kongen til at nedsætte en kommission, og i 1807 oprettedes Oldsagskommissionen. Allerede i foråret 1808 blev der rundsendt spørgeskemaer, og det er interessant, at de kategorier af fortidsminder, der ønskedes efterretning om dengang, er de typer af fortidsminder, der stadig udgør grundstammen

i den nutidige beskyttelse. Sideløbende hermed blev der indsamlet oldsager, altså flytbare genstande, der skulle danne grundstammen i det nyoprettede Nationalmuseum. Herefter tog kommissionen stilling til, hvilke fortidsminder der skulle fredes. Fredningerne udgik fra Danske Kancelli, og de kaldes derfor "Kancellifredningerne". Frivillighed var stadig tidens løsen, selvom der var belønninger i form af sølvbægre og andre påskønnelser. Da kommissionen ophørte med sit arbejde i 1847, var der kun fredet 208 fortidsminder i kongeriget, heraf kun 11 på Fyn. Da fredningslisterne ikke var ledsaget af kort, har det for eftertiden været næsten umuligt at konstatere placeringen af disse, for på trods af fredning forsvandt ca. halvdelen af dem. Da den romantiske tankegang i begyndelsen af 1800-tallet slog igennem i kunsten og litteraturen, blev der også igennem denne vakt opmærksomhed for fortidsminderne. Guldaldermalerne havde fortidsminderne som yndet motiv, og også digterne vendte blikket mod den heroiske fortid, således også Oehlenschläger i Danmarks nationalsang "Der er et yndigt land"

Frederik den Syvende's (konge 1848-63) store interesse for Danmarks oldtid har nok været medvirkende til, at der straks efter enevældens afskaffelse blev oprettet et inspektorat, senere Mindesmærkedirektionen med J.J.A. Worsaae som direktør. Worsaaes kongstanke var, at der af fagkyndige skulle føres

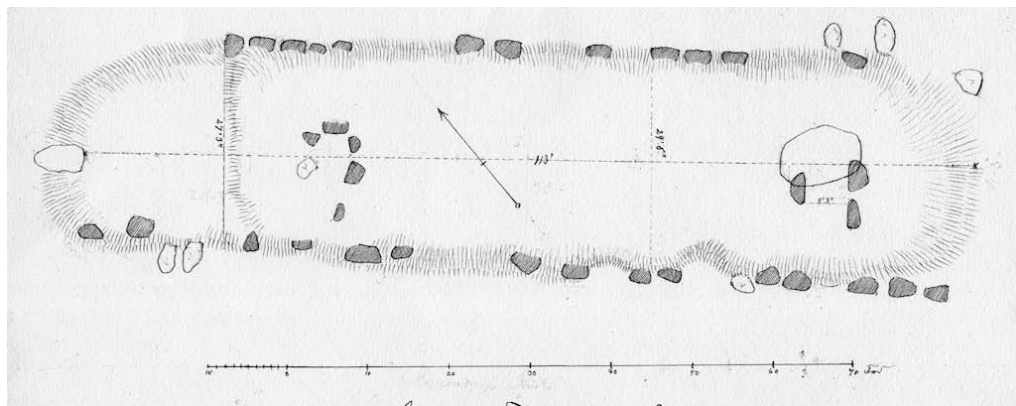
et systematisk tilsyn i felten, fulgt af en kortlægning med oldtidsminders placering. Fortidsminders beskyttelse skulle stadig være en frivillig sag eller efter kompensation. De frivillige fredninger blev belønnet med diplom og sølvbægre fra Nationalmuseet. Fortidsminderne var igen kommet under pres grundet udviklingen i landbruget, hvor dræning og opdyrkning af tusinder af hektarer af marginaljorder udryddede fortidsminder som aldrig før. De første universitetsuddannede arkæologer fik ansættelse på Nationalmuseet, og den faglige viden om fortidsminderne øgedes betragteligt i denne periode.

Herredsberejningerne

Først i 1873 kunne de egentlige berejsninger blive påbegyndt, idet inspektoratet fik bevilliget 7.000 kroner til berejsning af samtlige danske fortidsminder. Worsaae havde beregnet, det ville tage 10 år, det kom til at vare 60! Først i 1886 kom den første instruks for, hvordan arbejdet skulle gennemføres. Ud over fortidsminder skulle også middelalderlige kirker besigtiges, hvilket selvfølgelig set ud fra et rent fortidsmindeperspektiv forsinkede processen noget. Som noget nyt skulle sløjfede høje, skattefund og køkkenmøddinger også registreres. Disse registreringer var det på dette tidspunkt sidste udkald at få fat i, da de fleste høje var fjernet i mands minde. Noget nyt og fuldstændig epokegørende var, at fortidsminderne for første gang blev

afsat på målebordsblade med forskellige signaturer. Der blev således skabt en systematisk og landsdækkende gennemgang af fortidsminderne, men den enkelte berejseres faglighed og omhyggelighed har været afgørende for materialets kvalitet. Der var ikke tale om en total registrering, da der kun var afsat 1-2 dage pr. sogn. Især i skovene var de mindre høje sene at finde, og mange af dem er først blevet registeret i 1980'erne. Side-løbende med besigtigelserne skulle der tages kontakt til lodsejerne om eventuelt fredning. Dengang som nu krævede tilsynet en god fysik, nogle af berejserne færdedes til fods, andre i hestevogn eller på hesteryg. Da cyklerne kom frem omkring år 1900, blev dette transportmiddel det foretrukne.

Inden fotografiets fremkomst var tegninger og skitser den eneste måde at fremstille fortidsminderne på, og der opbevares i dag i Nationalmuseet en utrolig stor samling af tegninger af fortidsminder fra denne periode. Tegningerne er udført med stor akkurate-se, og de kan, sammenlignet med nutidige billeder, vise ændringer eller indgreb i fortidsmindet. Herredsberjserne var på Fyn: J. Boesen og E. Friis Johansen, der besigtigede Vends og Gudme herreder, Th. Thomsen Sunds herred, A.P. Madsen Båg Herred og Henry Petersen Langeland, Ærø og Nordfyn. Ved berejsningerne fik alle fortidsminder et sognebeskrivelsesnummer, SB-nummer, en nummerorden, der stadig er i brug og bliver videreført den dag i dag.

Herredsberjsernes nøjagtige optegnelser fra anden halvdel af 1800-tallet er stadig til uvurderlig hjælp når et fortidsminde skal besigtiges.

En sørgelig historie

Arkæologen Henry Petersen fik i øvrigt personligt et ganske særligt tilknytningsforhold til Fyn. Godsejer Frederik Sehested på Broholms store interesse for oldtiden var kendt, og det var naturligt, at Petersen tog kontakt til netop denne egn og til den kendte amatørarkæolog. Hjemmet på Broholm var børnerigt, 13 børn i alt. Her voksede Hilda Sehested, født i 1858, op i et hjem med musik, kunst og glæde. Hilda viste særlige evner inden for musikken. Allerede som 15-årig rejste hun til København og modtog undervisning. Hun fattede stor interesse for den nyere musik, bl.a. Wagner og Bizet. Hilda Sehested blev selv komponist og komponerede flere kammermusikværker i senromantisk stil. Fra 1894 boede Hilda fast i Kø-

benhavn, hvor hun forlovede sig med Henry Petersen, et bekendtskab, der selvfølgelig var opstået igennem faderens interesse for arkæologien. Brylluppet var fastsat, men en måned inden brylluppet døde Henry Petersen efter at være blevet stukket af en bi. Hilda sørgede, og dansk arkæologi havde mistet en af sine frontkæmpere. Hilda giftede sig aldrig, men helligede sig musikken som en dygtig komponist, der bl.a. havde kunstnerisk tætte forbindelser til en anden fynbo, nemlig Carl Nielsen. Hilda Sehested døde i 1938; hendes værker har igennem nogle år været glemt, men spilles nu igen.

Henry Petersen, dansk arkæolog og museumsdirektør 1859-1896. Han var forlovet med komponisten Hilda Sehested fra Broholm, men døde kort før brylluppet..

Fredning af alle synlige fortidsminder

Alle fredninger var fortsat frivillige, og det må desværre konstateres, at efter de første år af herredsberejningerne havde fredningerne ikke længere nogen sammenhæng med berejningerne. Nyt var det, at fredningerne blev fulgt op af tinglysninger. Staten gik forud med fredlysning af alle fortidsminder på statens arealer, og senere kom præstegårdsjorderne til. Frivillighedens princip var stadig fremherskende både i politiske og fagarkæologiske kredse. Det var således fra en helt anden kant, arbejdet for en totalfredning af alle fortidsminder skulle komme, nemlig Danmarks Naturfredningsforening med formanden E. Stuckman, der som initiativtager gik i spidsen for en fredning af alle synlige fortidsminder. Desværre måtte Stuckman både kæmpe med modstandere af al indgriben i den private ejendomsret og fagarkæologerne, der med enkelte undtagelser ikke var varme på tanken. Stadig forsvandt fortidsminder i stor stil, endda foretaget af sogneråd, som det var tilfældet, da Avernakø og Korshavn skulle forbindes ved en dæmning, hvor en stor og monumental skibssætning blev slået til skærver. Først i 1937 blev fortidsminder beskyttet ved lov, som en del af naturfredningsloven³. En status, de havde helt frem til 1992, hvor de blev en del af Naturbeskyttelsesloven. Loven omfattede alle synlige jordfaste fortidsminder. De fredede fortidsminder sorterede nu under Fredningsnævnene, der skulle godkende eventuelle overskridelser af

fredningerne. Fredningsnævnene med fredningsdommerne i spidsen foretog besigtigelser i forbindelse med enkeltstager. Nationalmuseet berejste fortidsminderne, hvor der nu blev taget faglig stilling til, om nogle fortidsminder skulle udgå af fredningen for efter en arkæologisk undersøgelse at kunne sløjfes.

Anlæggene blev i disse år inddelt i ABCD. A, de tidligere fredede fortidsminder. B, de ikke tidligere fredede, men fredningsværdige, C, de ikke fredede, men dog så velbevarede, at de først burde frigives efter en arkæologisk undersøgelse, D, de overpløjede og helt forsvundne anlæg. Alle fredede fortidsminder blev afsat på Geodætisk Instituts kort, de såkaldte målebordsblade, og fortidsminderne fik numre med udgangspunkt i målebladens numre. f.eks. 3415:09. Næsten alle fredede fortidsminder har således både et SB-nummer (sognebeskrivelse) og et målebladsnummer. Heri afspejles den adskillelse, der kom i disse år fra de rent faglige arkæologiske og de administrative fredningsmyndigheder. Der var i årene 1937-56 tilknyttet ca. 30 personer på Nationalmuseet til berейningerne. De middelalderlige anlæg som voldsteder henhørte under Nationalmuseets 2. Afdeling, og da der i disse år ikke var noget systematisk samarbejde mellem Nationalmuseets 1. og 2. afdeling omkring fortidsminderne, kom mange registrerede voldsteder og andre middelalderanlæg ikke med. Dette har givet et stort efterslæb på middelalderlige anlæg, som endnu ikke er rettet op.

Fotografering af fortidsminderne blev nu almindelig og erstattede de flotte håndkolorerede tegninger. Med tiden var også provinsmuseerne blevet etableret med faguddannede arkæologer, og deres iagttagelser blev så vidt muligt indført i de centrale registre, men det var langt fra systematisk, og en del af anlæggene blev desværre glemt, når der skulle tinglyses. Dette var meget beklageligt, og det har medført, at tinglysningerne helt frem til nutiden har haft et stort efterslæb. På mange fortidsminder blev der opsat fredningssten af granit med indhugget FM (fredet minde) og krone.

Tilsynet med fortidsminderne overgik i 1961 til Fredningsstyrelsen. Samme år blev der indført beskyttelseszoner omkring fortidsminderne på 100 meter. Tilsynet blev foretaget af fredningsdommerne i spidsen for Fredningsnævnet. I løbet af 1970'erne og 80'erne blev fortidsminderne berejst igen, og berejningerne foregik nu fra Fredningsstyrelsen, senere Skov- og Naturstyrelsen under Miljøministeriet, mens tilsynet overgik til de nyoprettede amtskommuner. I det tidligere Fyns Amt skete nyberejningerne i slutningen af 1980'erne, og de blev foretaget af det såkaldte Århuskontor, hvor det var Jens Bech og Niels Hørlück Jessen, der foretog langt den overvejende del af berejningerne på Fyn og Øerne. Fokus var især på skovene, hvor den stadig voldsommere skovdrift var blevet en trussel for fortidsminderne.

Restaurering af fynsk dyssekammer ca. 1955. Restaurering kræver altid faglig assistance, her er Fyns Stiftsmuseum rykket i felten, på billedet tv ses Erling Albrechtsen og Svend Larsen.

I 1992 overgik lovbestemmelserne om fortidsminderne til "Lov om naturbeskyttelse" i daglig tale kaldt naturbeskyttelsesloven. Som noget nyt i loven blev det indført, at der skulle holdes en dyrkningsfri zone på 2 meter, og at der ikke måtte gødskes og sprøjtes på fortidsminderne. Denne vinkel på fortidsminderne som vigtige og uberørte biotoper var helt ny. Mange fortidsminder er pga. dyrkningsfrihed igennem århundreder sjældne biotoper, hvorfor de ofte har en helt speciel flora. I en undersøgelse foretaget af Henrik Tranbjerg for Fyns amt i 1984 registreredes floraen på de fynske fortidsminder og igen i 2001. Fra 1983 til 2001 kunne der på de fleste fortidsminder konstateres en

stærk tilbagegang i de sjældne arter, flere steder på op til 80 %. Selvom sprøjtning og gødskning på fortidsminder ikke er tilladt, medfører anvendelse af de store moderne maskiner, at både kunstgødning og sprøjtemidler ved luftoverførsel lander på fortidsminderne. Især højene i det åbne dyrkede land er udsatte.

Landets 12 amter varetog tilsynsopgaven meget forskelligt. De fleste amter foretog kun tilsyn, når der opstod sager, hvor der skulle træffes beslutning om dispensation eller i tilfælde af anmeldelser om lovovertrædelser. Skov- og Naturstyrelsen havde ansvaret for tinglysninger og registre, og amterne den løbende sagsbehandling, undtaget sager, der

vedrørte selve fortidsmindet. Få amter førte et løbende tilsyn, men Fyns amtsråd besluttede i 1994, at der skulle føres et tilsyn, således at alle fredede fortidsminder var besigtiget inden for 5 år. Det tidligere Fyns Amt rummer 1050 fortidsminder, hvilket medførte et årligt tilsyn på ca. 250. Amtet havde fra 1988 ansat en fast kulturhistoriker og fra 2002 en besigtiger i en halvtidsstilling. Ud over tilsynet plejede amtet også 200 udvalgte fortidsminder og forsynede 70 med informationstavler.

Der blev oprettet en sag på samtlige fortidsminder efter deres nummer, og heri noteredes så alle bemærkninger om fortidsmindet, ligesom der blev gjort bemærkninger om plejebehov. Alle lodsejere modtog et brev fra amtet om fortidsmindernes tilstand. Under opbygningen af de store miljøafdelinger i amterne blev fokus i høj grad rettet mod miljø sagen, hvorimod fortidsminderne i mange amter blev stedmoderligt behandlet. Det manglende tilsyn i flere amter har været katastrofalt, således er der ved nyberejsninger, især i det vestjyske område, forsvundet flere fredede fortidsminder. Fyns Amts fokus på denne opgave har sikret mange fortidsminder, og det må konstateres, at besøg i felten og kontakt til lodsejerne er af største betydning.

Hvilke fortidsminder er fredede?

Alle levn fra oldtiden er fortidsminder. Det gælder alle enkeltfund, bopladser, grave, overpløjede høje, kirketomter m.m. Alle fortidsminder er beskyttet af museumsloven.

De fredede fortidsminder er særlige typer af fortidsminder, der udover at være omfattet af museumslovens generelle bestemmelse er specifikt beskyttet gennem museumslovens § 29 e.

Fredede fortidsminder tinglyses på den ejendom, de tilhører, således at den til enhver tid siddende ejer er klar over, at der er et fredet fortidsminde på ejendommen, men lovens bestemmelser er en generel beskyttelse, således at et synligt fortidsminde altid er beskyttet, uanset om det er tinglyst eller ej. Tinglysningsdokumentet indeholder oplysninger om fortidsmindets størrelse, længde, bredde og evt. højde, en kortfattet beskrivelse af fortidsmindet, type og eventuelle mangler. Tinglysningsdokumentet er det juridisk bindende dokument vedrørende fortidsmindet. Fredede fortidsminder er fortrinsvis synlige og velbevarede fortidsminder: høje røser, stengrave, dysser, jættestuer, voldsteder, skibssætninger, ruiner, sten med helleristninger, runesten og bautasten.

Alle disse typer af fortidsminder er omfattet af en 100 meters beskyttelseszone.⁴

De glemte fortidsminder

Alle har en forestilling om, hvad et rigtigt fortidsminde er, ikke mindst inspireret af guldalderperiodens opfattelse af kæmpehøjen som et nationalt symbol. Men også fortidsminder fra helt andre perioder og helt andre typer er fredede fortidsminder; det drejer sig om vej Kors, milepæle vildtbanesten, der er umiddelbart fredede fortidsminder. En kategori for sig er fortidsminder, der fredes ved meddelelse til ejeren herom. Det drejer sig om broanlæg, mølleanlæg og dæmninger, kanaler, helligkilder, bebyggede voldsteder, mindesmærker samt fortidsminder, der ikke er synlige i terræn. For at opnå denne status skal mindsten være mindst 100 år, så et udvalg af genforeningsstenene fra 1920'erne står snart for tur til fredning.

Sten og jorddiger

I 1992 blev den første lov om naturbeskyttelse vedtaget i Danmark. I perioden fra 1970 var der sket store ændringer i landbrugsstrukturen, hvor tusinder af landbrug var blevet nedlagt. Følgen heraf var ændrede driftsformer og nedlæggelse af kilometervis af diger og levende hegn.² Forarmelsen af digerne var størst i det vestfynske område og mindst i det sydfynske og på øerne syd for Fyn. Samlet set er Fyn og Øer dog stadig blandt de egne, der har den højeste digetæthed med ca. 7000 km.

En konkret udpegning viste sig uoverkommelig, og amterne, der administrerede loven, udarbejdede i stedet vejledende registreringer, hvilket vil sige udpegninger efter kort og luftfotos, kun suppleret med enkelte besigtigelser i felten.

Udgangspunktet for de beskyttede diger var og er det senest reviderede kort i 1:25.000 fra Kort og Matrikelstyrelsen før 1992. Alle diger, der er afsat med fed streg, er beskyttede. Herudover er alle stendiger beskyttede, uanset om de afsat eller ej. Digerens beskyttelse baseres på både en kulturhistorisk, en landskabelig og en biologisk værdi af det enkelte dige. Hvor fortidsminderne oppebærer en stor folkelig forståelse, også fra ejerne, gælder dette desværre ikke for digerne. Digerne ligger i vejen for den moderne landbrugsudvikling.

Ordet "dige" er et ikke kendt udtryk de fleste steder på Fyn, hvor det hedder "grøftevolde", da diget ofte hænger sammen med anlæggelsen af en grøft. De snoede diger er digerne, der afgrænsede ejerlavens territorier. Disse digers alder er for størstedelens vedkommende ca. 1000 år, nogle måske endnu ældre. En del af ejerlavsdigerne udgør også sognegrænser og ældgamle herreds-

Den flotte stjerneudsiftning ved Allested fra 1799, dannes af beskyttede diger, foto Fyns Amt

grænser. Denne type af diger tillægges særlig kulturhistorisk værdi. Udover den rent kulturhistoriske værdi udgør digerne vigtige ledelinier i landskabet af største betydning for flora og fauna. Digerens bevoksning er meget egnskarakteristisk, og selv inden for det fynske område er der stor variation, fra Nord- og Østfyns pilevolde til Vestfyns hvidtjørne og de sydfynske syrener. Stendigerne af kampesten findes ofte omkring herregårde og langs landsbygader. Stendigerne er imponerende anlæg, kulturhistorisk set, og samtidig levested for nogle af de mest sjældne dyr og planter. Størstedelen af stendigerne er fra 17- og 18-hundredetallet, men også ældre anlæg er kendt og dateret; således stendigerne omkring Glorup, etableret af Christoffer Valkendorf i 1599. At han har betragtet det flotte arbejde som et af sit livs bedrifter, vidner hans gravmæle i Svindinge kirke om. "Jeg har med sten omgjort hele Glorup vang, af dette roser jeg mig intet, men takker og priser Gud".

Langt den overvejende del af de beskyttede sten- og jorddiger er diger fremkommet i forbindelse med udskiftningen i slutningen af 1700-tallet, hvor digerne kommer til at markere markerne til den enkelte gård. Disse diger er lige linier, trukket efter en snor på et kort og derefter afsat i marken. Det er oftest jordvolde med græsbevoksning og enkelte træer eller buske.⁵

En ny styrelse

Den 1. januar 2002 oprettedes en helt ny styrelse, Kulturarvsstyrelsen under Kulturministeriet, og den nye styrelse overtog flere af Miljøministeriets opgaver, bl.a. bygningsadministration af de fredede bygninger og fortidsmindeadministrationen. Lovbestemmelserne om de fredede fortidsminder og de beskyttede sten- og jorddiger blev udtaget af naturbeskyttelsesloven og overført til museumsloven. Endelig var fortidsminderne kommet i havn sammen med resten af museumsloven. 100 meter-zonerne skulle stadig forvaltes af amterne igennem naturbeskyttelsesloven (§ 18). Der er ikke tvivl om, at der hermed skete en styrkelse af fortidsmindeområdet rent antikvarisk set, men helhedsopfattelsen af landskabet som værende en symbiose af naturgrundlaget, de historiske lag og de nuværende dyrkningsformer er desværre gået tabt.

Den 1. januar 2007 blev amterne nedlagt; forud var gået 2 års arbejde med opgavefordelingen. I denne sammenhæng var fortidsmindernes forvaltning kun et ganske lille hjørne, og det varede da også helt indtil slutningen af 2006, inden der kom en afklaring på, hvordan arbejdsopgaverne konkret skulle fordeles på dette område. Kulturarvsstyrelsen skulle både have sagsbehandlingen og tilsynet, dog således at der i loven var åbnet mulighed for, at tilsynet med fredede fortidsminder og beskyttede sten- og

jorddiger efter indgået kontrakt kunne uddelegeres til udvalgte museer med arkæologisk speciale. Kulturarvsstyrelsen besluttede i 2007 at indgå kontrakter med 10 af de større arkæologiske museer i landet, heriblandt Odense Bys Museer. Der er hermed igangsat et besigtigelsesarbejde af gigantiske dimensioner - aldrig tidligere er der afsat så store ressourcer til et landsdækkende løbende tilsyn. Det betyder, at der ikke længere er afkroge af Danmark, hvor fortidsminderne ikke bliver tilset. I de amter, hvor der ikke var tilset fortidsminder, og hvor Skov- og Naturstyrelsens berejsninger ikke var sket, var det mere end 30 år siden, at fortidsminderne havde været besigtiget. Det har medført, at der er egne af landet, hvor der er forsvundet fredede fortidsminder, og hvor overtrædelserne ligger på over 40 %; sammenlignet med Fyns 12 %, er det tal, der viser, at tilsynet nytter. Staten har tidligere foretaget tilsynet på sine egne arealer, nu skal også disse fortidsminder besigtiges af de tilsynsførende museer. Også m.h.t. plejen af fortidsminderne var der store regionale forskelle, men de fleste amter havde udvalgte fortidsminder under pleje og med informationstavler, ofte de mest besøgte fortidsminder. Kommunerne *skal* fremover pleje de fortidsminder, der ligger på deres egne arealer, mens fortidsminder på private arealer plejes efter aftale med ejeren. Pleje på privatejede fortidsminder kan kun ske efter aftale med lodsejeren. Kun hvis der er fare for, at fortidsmindet tager skade, kan Kul-

-Hvordan fik du egentlig din såmaskine derop Ejner??

Der dyrkes tæt på fortidsminderne, men på Fyn dog ikke helt så grelt som i det nørrejyske, Nordjyske Stiftstidende 27. maj 2008, tegning Julius.

turarvsstyrelsen uden ejernes samtykke pleje og restaurere fortidsminder. Plejen af fortidsminder kræver viden og erfaring. Med amternes nedlæggelse er også denne kompetence blevet spredt for alle vinde, og det vil tage år at få opbygget netværk for fortidsmindeplejerne. Her har de arkæologiske museer en stor opgave i samarbejde med de nye kommuner, der nu står for plejen. Formidlingen ved fortidsminder sker ofte ved skiltning, en god, enkelt og robust formidlingsform, der tåler vejr og vind. Også i formidlingen ligger der nu et stort ansvar hos kommuner og museer, der i samarbejde skal sørge for, at formidlingen sker på et højt fagligt niveau. Digital formidling via internettet og via mobiltelefoni er en fremtidig lovende form for formidling af fortidsminder. Ring op til et 5 tusind år gammelt gravkammer! Også over for ejerne af fortidsminder vil der fremover kunne vindes større forståelse gennem målrettet formidling.

Adgangen til fortidsminderne

Alle museer og Kulturarvsstyrelsen har adgang til fortidsminder. Besøgende har kun adgang til fortidsminder, der ligger i udyrkede arealer eller med en tinglyst adgangsvej. Adgangsvejen kan også være aftalt med kommunen som en tidsbegrænset privatretslig aftale. Sådanne aftaler skal genforhandles med ejeren. Som besøgende er det altid vigtigt at overholde gældende regler.

Et af Fyns flotteste fortidsminder, Glavendrup skibssætning og runesten med den længste kendte runein-skription taget i vintersol på besigtigelse, foto Ellen Warring.

I felten med Hammerhead

Kulturarvsstyrelsen er ansvarlig for det centrale register med oplysninger om fortidsminderne. I forbindelse med det nye tilsynsarbejde har Kulturarvsstyrelsen udarbejdet en database, hvori følgende oplysninger ligger:

En statusdel med:

Fredningsnummeret
 Henvisninger til journalsager med årstal og kommentarer
 Stedoplysninger, kommune, ejerlav og matr.nr. og ejendomsnummer
 Fredningsteksten
 Anlægstypen

En rapportdel med autotekstvalg:
 "fundet som beskrevet",
 periodisk eller ad hoc tilsyn,
 overtrædelsens art og §
 plejebehov
 "haster", "genbesigtigelse"

Databasen er installeret i en Hammerhead-computer, en særlig robust computer, udviklet til arbejde i de svenske skove. Ud over en tilsynsdatabase er der installeret elektronisk kortmateriale og luftfotos.

Maskinen, der tages med i felten, rummer ligeledes en GPS, der viser positionen i landskabet, der også kan markere omridset af fortidsminderne. Hermed har besigtigteren mulighed for at se fredningsteksten, samtidig med at man ser på fortidsmindet, optegne omrids af fortidsmindet og angive koordinater for placering, skrive rapport om fortidsmindet og lægge foto i databasen, hvorefter alt rapporteres direkte til Kulturarvsstyrelsens server. Et kæmpe teknologisk fremskridt, der giver styrelsen mulighed for en online-og up to date-status for alle fredede fortidsminder inden for de næste 5 år.

Hvad ser vi efter?

Ved besigtigelsen i felten observeres følgende: Er fortidsmindet som beskrevet i fredningsteksten? Indgreb i selve fortidsmindet anses som den værste lovovertrædelse. Det kan være bortgravning, hærværk, bebyggelse, opførelse af master el. lign. Henkastning af

marksten, der slører oplevelsen af fortidsmindet, graffiti, overmaling m.v. Opvækst på selve fortidsmindet; rødder kan skubbe selv store sten ud og ødelægge fortidsmindet for altid. Rævegrave, både naturlige og anlagte, er ikke tilladte, og det påhviler ejerne at få dem fjernet. Overkørsel med store maskiner er et problem, særligt i skove, hvor også opvækst af træer eller anden bevoksning næsten er uundgåelig.

Overtrædelse af den 2 meter dyrkningsfrie zone er den almindeligste lovovertrædelse omkring fortidsminderne. Beskyttelseszonen skal måles fra fortidsmindets fod. Besigtigelse af 100 meter-zoner påhviler kommunerne. Da de imidlertid ikke foretager løbende tilsyn, vil museet i tilfælde af, at der påtræffes ulovligheder inden for disse zoner, meddele dette til den pågældende kommune. Det kan dreje sig om skovrejsning, terrænændringer eller nybyggeri.

Ud over de planlagte besigtigelser er der med tilsynsopgaven også tale om ad hoc tilsyn, hvor museet af Kulturarvsstyrelsen tilkaldes til igangværende beskadigelser af fortidsminder og sten- og jorddiger, især det sidste. Her kan der være tale om at benytte de muligheder, der er i loven, til at standse et igangværende ulovligt arbejde. Alle oplysninger tages ind i tilsynsdatabase, der med jævne mellemrum afrapporteres til styrelsen forsynet med up to date-billeder, og den nøjagtige position af fortidsmindet.

Herredsberjernes notesbøger er erstattet af moderne fotoudstyr og en bærbar feltvenlig PC.

Der er langt fra herredsberjernes notesbøger til Hammerhead'en, men formålet er det samme, nemlig at arbejde for fortidsmindernes bevarelse. Oplevelsen af fortidsminderne i landskabet er altid fascinerende, og ingen kan lade være med at blive grebet af følelsen af de store linier i historien, når du lægger hånden på en af megalitgravens kæmper.

“Der rækker os vor Oldtids Ånd
Henover tusind År sin Hånd”
Ludvig Holstein 1926

NOTER

1. Carsten Lund, Højenes Vogtere, side 9-11, Bevar din arv, Gad 1989
2. Danske lov og placat af 7. August 1752
3. Ingrid Nielsen, Naturfredningsloven af 1937, side 188-89, Bevar din arv, Gad 1987
4. Hele museumsloven kan ses på www.retsinfo.dk
5. Ellen Warring, Digernes beskyttelse, side 56-59, De fynske diger og hegn og kulturmiljøet, Kulturmiljøråd Fyn 2005
6. Anders Myrtue, Historiens lange linier, Fynske Minder 1995, side 42-54

LITTERATURHENVISNINGER

Ebbesen, Klaus: Fortidsminderegistrering i Danmark, Fredningsstyrelsen, 1985

Nielsen, Ingrid m.fl.: Bevar din Arv, Skov- og Naturstyrelsen, Gad 1987

Warring, Ellen, De fynske diger og hegn og kulturmiljøet, Kulturmiljøråd Fyn 2005

Memories of Funen

For centuries ancient monuments were guarded by local people as reminders of their forefathers. For centuries superstition about the elves, trolls and pixies who attached themselves to burial bounds were among the more effective means of preserving them. Around the turn of the 19th century substantial changes took place in the Danish landscape, as uncultivated areas were put to the plough and farmsteads moved out onto open land, and thousands of ancient monuments were destroyed. The same period saw the birth of professional interest in ancient monuments. During the course of the 19th century popular interest in such monuments grew, and the painters of the Golden Age often portrayed landscapes with a burial

mound, an image that became decisive for the perception of ancient monuments.

It was not until 1873 that a systematic inspection of ancient monuments across the whole of Denmark was embarked upon. The aim of the inspection was to register which types of ancient monument were to be found, their condition and their position on the map. This first survey ended up taking 60 years. Despite the archaeologists and the considerable interest on the part of the public, preservation took place only on a voluntary basis. The 1930's manifested a strong interest in landscape and the preservation of landscape, and in 1937 blanket protection of all visible ancient monuments was introduced.

Up until 1962 ancient monuments were inspected by the National Museum, but after that date the task was taken over by *Fredningsstyrelsen* (the Conservation Committee). When local councils incorporated local conservation offices, ancient monuments were inspected by them. New surveys were conducted by the Ministry for the Environment. Under the reform of the councils in 2007, the inspection of ancient monuments devolved onto the newly created *Kulturarvsstyrelse* (Cultural Heritage Committee) under the Ministry for Culture, and agreements were reached with the ten larger museums in Denmark that had archaeological expertise, among them Odense City Museums.

